

Tomislav MARKUS, *Slavenski Jug 1848.-1850. godine i hrvatski politički pokret*, Hrvatski institut za povijest - Dom i svijet, Zagreb 2001., 315 str.

Knjiga Tomislava Markusa *Slavenski Jug 1848.-1850. godine i hrvatski politički pokret* jest prerađeni tekst magistarskog rada, obranjenog u srpnju 1996. godine na Odsjeku za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, a prema riječima autora treba je ponajprije promatrati kao autorov "pokušaj doprinosa istraživanju povijesti hrvatskog novinstva u XIX. stoljeću, a ne kao monografiju o hrvatskom pokretu 1848.-1849." (7.). Takvu monografiju predstavlja prerađena doktorska disertacija istoga autora nedavno objavljena pod naslovom *Hrvatski politički pokret 1848.-1849. godine. Ustanove, ideje, ciljevi, politička kultura*. Obje su knjige rezultat višegodišnjega autorova istraživanja ideologije te političkih i društvenih aspekata hrvatske povijesti 19. stoljeća, a posebno tijekom 1848.-1849. godine.

Na početku knjige autor je u kratkome "Predgovoru" (7.-8.) iznio glavne ciljeve vlastita istraživanja, a zatim je donio "Popis kratica" (9.). U "Uvodu" (11.-16.) autor donosi tehničke podatke o listu, kratku analizu sadržaja i strukture lista, a donosi i vrlo sažet osvrt na historiografsku literaturu o *Slavenskom Jugu*.

Prva velika cjelina nosi naslov "Austrija, Hrvatska i mađarski nacionalizam u *Slavenskom Jugu*" (17.-145.), a podijeljena je u tri potpoglavlja. U prvome od njih autor prikazuje "Bansku Hrvatsku u prvoj polovici XIX. stoljeća i njezin građanski pokret" (17.-30.). Autor prikazuje društvene, političke i kulturne prilike u kojima je tijekom prve polovice 19. stoljeća djelovao hrvatski građanski pokret pri čemu težište stavlja na nacionalnu komponentu preporodnog pokreta držeći je najvažnijom u navedenome razdoblju. U drugome potpoglavlju autor analizira "Hrvatsku politiku i političku javnost od ožujka do kolovoza 1848. godine" (31.-61.) stavljajući ih u kontekst glavnih događaja i procesa u Habsburškoj Monarhiji. Na početku poglavlja T. Markus obrazložio je zašto koristi izraz "hrvatski politički pokret 1848.-1849.", odnosno zašto drži nedovoljno preciznim izraz "hrvatski pokret 1848.-1849." koji se često rabi u hrvatskoj historiografiji (34.-35., bilj. 41.). U ovome poglavlju autor iznosi tezu o postojanju šireg i užeg programa hrvatskoga političkog pokreta 1848.-1849. godine koju provlači kroz cijelu knjigu. Naime, autor drži da su uži ili temeljni program hrvatskoga političkog pokreta zastupali i državni organi Banske Hrvatske i šira javnost, a činila ga je borba za ostvarenje teritorijalne cjelovitosti i što veće samostalnosti Hrvatske. Nasuprot tome, širi je program bio pretežito prisutan u široj javnosti u Hrvatskoj, a očitovao se u prihvaćanju koncepcije austroslavizma i povezivanja Hrvatske s ostalim južnoslavenskim krajevima u sklopu Habsburške Monarhije. Autor navodi argumente zašto ne drži opravdanima neke teze manje-više prihvaćene u hrvatskoj historiografiji, primjerice tezu Jaroslava Šidaka o "Zahtjevanjima naroda" kao programu hrvatske četrdesetosme (39.), odnosno tezu (Josip Neustädter i Ferdo Šišić) da bi Hrvati da nije bilo Jelaičića krenuli revolucionarnim putem kao Mađari, ali su ih banov autoritet i diplomatska vještina od toga odvratili (40.). T. Markus ne smatra utemeljenom tezu uglavnom prihvaćenu u hrvatskoj historiografiji da je Hrvatski sabor u članku XI/1848. izrazio zahtjev za preuređenjem Monarhije u (kon)federalnom smislu u skladu s koncepcijom austroslavizma i drži da Sabor u tom zaključku nije ja-

sno formulirao ideju o preuređenju Monarhije (51.-52.), a opovrgava i tezu da su svi najvažniji hrvatski državni organi, uključujući i bana Jelačića i Bansko vijeće, od lipnja 1848. godine zagovarali ideju austroslavizma i "federalizma/konfederalizma". T. Markus ističe mogućnost da su vodeći hrvatski političari onoga vremena u privatnome životu možda i prihvaćali ideju austroslavizma, ali je, sudeći prema dokumentima koje su iza sebe ostavili, u svome javnom djelovanju nisu zastupali (57.-58.).

Budući da u navedena dva potpoglavlja prve cjeline autor analizira političke, društvene i kulturne uvjete u kojima je djelovala hrvatska politika sredinom 19. stoljeća te njezine temeljne političke ciljeve i načine djelovanja, nije sasvim jasno zašto autor ta dva potpoglavlja povezuje u istu cjelinu s potpoglavljem "Slavenski Jug o Austriji, Hrvatskoj i mađarskom nacionalizmu" (61.-145.). Po tome bi sudu struktura knjige bila logičnija da je spomenuto potpoglavlje, u kojemu se analiziraju glavna stajališta i ideje o temeljnim političkim pitanjima onoga vremena, koje je na svojim stranicama zastupao *Slavenski Jug* od početka izlaženja u kolovozu 1848. do zabrane lista u veljači 1850., izdvojeno kao posebno poglavlje i bilo bi mnogo preglednije da je problemski podijeljeno na nekoliko manjih potpoglavlja.

Iz naslova spomenutog poglavlja može se razabrati da u njemu autor analizira stajališta *Slavenskog Juga* o pitanju budućeg odnosa Trojedne kraljevine i Austrije, zatim stajališta lista o temeljnim ciljevima i programu hrvatskoga političkog pokreta 1848.-1849. godine i o načinima njegova ostvarenja te odnos prema Mađarskoj i Mađarima nakon prekida stoljetnih državno-pravnih veza dviju država. Glavne koncepcije koje je zastupao *Slavenski Jug* autor prikazuje kronološki i problemski. *Slavenski Jug* je u skladu s vlastitim programom zastupanja interesa južnoslavenskih naroda prihvaćao i dosljedno zastupao temeljni program hrvatskoga političkog pokreta 1848.-1849., primjerice ideju o povezivanju hrvatskih zemalja s ustavnim austrijskim pokrajinama, pa je u skladu s njom u pojedinim razdobljima aktualizirao pitanje slanja hrvatskih poslanika u austrijski parlament u Kromčfřiz navodeći argumente za i protiv te ideje. Od početka do kraja izlaženja list je dosljedno zastupao ideju o potrebi preuređenja Habsburške Monarhije u saveznu zajednicu ravnopravnih i suverenih nacija u skladu s koncepcijom austroslavizma, a unutar te koncepcije autor je ukazao na povezanost konfederalnih i federalnih elemenata u hrvatskoj politici 1848.-1849. i publicistici, uz "težište na konfederalizmu", što se, dakako, odnosi i na ovaj list (81.). Autor je detaljno analizirao razloge zbog kojih su hrvatska javnost i tisak prešli u opoziciju prema austrijskoj vladi početkom 1849. godine, prikazao je okolnosti u kojima je donesen Oktroirani ustav u ožujku 1849. godine te negativan odnos hrvatskog tiska i hrvatske javnosti prema njemu. Autor je prikazao polarizaciju u hrvatskoj javnosti i među zagrebačkim listovima u pogledu odnosa hrvatske politike prema austrijskoj vladi nakon donošenja Oktroiranog ustava i podjelu na dvije osnovne skupine. Jedna je skupina, okupljena oko lista *Agramer Zeitung* i kasnije *Narodnih novina*, zagovarala politiku popuštanja držeći da će se takvom politikom moći ostvariti barem neki od temeljnih hrvatskih političkih ciljeva. Druga je skupina, okupljena oko listova *Slavenski Jug* i *Südslawische Zeitung*, zagovarala dosljednu opozicijsku politiku prema vladi držeći da se svim sredstvima treba oduprijeti centralističkim nastojanjima austrijske vlade. U skladu s takvom orijentacijom *Slavenski Jug* osudio Oktroj i koncepciju jedinstvene i centralističke Austrije kao direktnu suprotnost austroslavistič-

koj viziji preuređene Austrije na temelju ravnopravnosti i široke autonomije nacija koje u njoj žive. U tom kontekstu zalaganje ovoga lista za preuređenje Austrije u austroslavističkom duhu i nakon donošenja Oktroiranog ustava, a i nakon njegova proglašenja u Hrvatskoj, nije bilo samo "protest protiv Oktroja, već i dugoročan nacionalno-politički program", štoviše nakon donošenja Oktroiranog ustava "pojačana su upozorenja o neophodnosti preuređenja Monarhije" (107.-108.). *Slavenski je Jug* pozorno pratio sva zbivanja na onodobnoj hrvatskoj političkoj sceni i obavještavao svoje čitateljstvo o njima zadržavajući kritičku orijentaciju i vrlo oštru retoriku zbog koje je često bio metom pritužbi i nezadovoljstva službenih organa u Hrvatskoj i u Beču. Do kraja izlaženja *Slavenski je Jug* zastupao ideje o što većoj autonomiji teritorijalno ujedinjene Hrvatske u sklopu (kon)federalistički preuređene Monarhije, ali je ublažena oštrina u izričaju da bi se smanjila mogućnost zabrane lista. T. Markus je konstatirao da nisu svi dijelovi Hrvatske bili jednako zastupljeni na stranicama *Slavenskog Juga*. Ovaj je list vrlo dobro pratio političke prilike, a u manjoj mjeri i kulturne, društvene i gospodarske prilike u Hrvatskoj, Slavoniji i Vojnoj krajini i detaljno izvještavao o njima, a istodobno je posvećivao vrlo malu pozornost Dalmaciji, Međimurju i Istri. To, prema mom mišljenju, posredno svjedoči ne samo o rasprostranjenosti dopisničke mreže lista, nego i o dometu i utjecaju lista.

Odnos *Slavenskog Juga* prema Mađarima i mađarskom nacionalizmu nije uvijek bio isti i autor ga je analizirao grupiravši ga u tri faze: prva faza traje od kolovoza do listopada 1848. godine, druga faza traje od studenoga 1848. do rujna 1849., a treća od listopada 1849. do veljače 1850. Premda je zaključio da stajalište lista prema mađarskom nacionalizmu u navedenom razdoblju nije bilo nepromijenjeno, autor odbacuje kao neutemeljenu tezu Vase Bogdanova da nacionalisti oko *Slavenskog Juga* do listopada 1848. napadaju mađarski pokret, a nakon toga ga podržavaju protiv Austrije, a također i tvrdnju I. I. Leščilovske da je *Slavenski Jug* pisao u korist Mađara dok je Kušlan bio urednik (141.-142.). Zanimljiva je i teza koju autor vrlo dobro argumentira da je "iako je Jelčić imao u vidu ne samo austrijske, već i hrvatske nacionalne interese, kao i interese drugih nemađarskih naroda u Transiljaniji, njegovo pokretanje rata bilo, s jedne strane, čin agresije na drugu državu i narod, a, s druge strane, odgovaralo je, prije svega, interesima Bečkog dvora." (71.)

U sljedećem poglavlju autor razmatra "Slavensku i južnoslavensku problematiku" (147.-161.) na stranicama *Slavenskog Juga*. U pozivu na pretplatu na *Slavenski Jug* uredništvo je istaknulo da će list biti posvećen "u obće slavjanskim interesom s obzirom na sve Južne Slavjane" (147.) i u skladu s tom temeljnom orijentacijom uredništvo je procjenjivalo sve događaje, političke tendencije i odluke pojedinih političkih čimbenika u Monarhiji. Slavenska je problematika slabije zastupljena od južnoslavenske, u sklopu koje se najveća pozornost posvećuje hrvatsko-srpskim odnosima. Zalaganje za preuređenje Monarhije u skladu s austroslavističkom koncepcijom u interesu slavenskih naroda prisutno je na stranicama lista do prestanka izlaženja. List se zalagao za suradnju i povezivanje Trojedne kraljevine sa slovenskim pokrajinama i sa Srpskom Vojvodinom. Međutim, jače od zahtjeva za sjedinjenjem hrvatskih i slovenskih zemalja bili su izraženi zahtjevi za sjedinjenjem Hrvatske i Vojvodine čak i nakon carskog patenta o uređenju Vojvodine Srbije i Tamiškog Banata od 29. 11. 1849., a u razmatranju hrvatsko-srpskih odnosa list je dosljedno izbjegavao potenciranje neriješeni pitanja i nesuglasica između hrvatske i srpske strane, primjerice pitanja

međusobnog razgraničenja. Autor konstatira da u *Slavenskom Jugu* "općenito prevladava ideja o interesnom povezivanju posebnih nacija na južnoslavenskom prostoru u okviru Austrije", ali da "niti jedan podatak u *Slavenskom Jugu* ne potvrđuje u historiografiji prisutno mišljenje po kojemu je *Slavenski Jug* težio dugoročnom stvaranju samostalne južnoslavenske države, koja bi obuhvatila sve Južne Slavene, izvan Monarhije" (152., 161.).

Za *Slavenski je Jug* karakteristično izrazito prevladavanje političkih tema u odnosu na društvenu, kulturnu i gospodarsku problematiku. Posebno poglavlje autor je posvetio "Različitim društvenim pitanjima u *Slavenskom Jugu*" (163.-188.) podijelivši ga u nekoliko podpoglavlja. U prvome od njih analizira pisanje lista o naciji, državi, građanskim pravima i privrednim pitanjima (163.-177.) i konstatira da se u *Slavenskom Jugu* uglavnom nastojalo povezati prirodno i povijesno pravo pri legitimiranju temeljnih političkih i društvenih zahtjeva, te da *Slavenski Jug* "nije zauzimao radikalniju socijalno-političku poziciju, tj. nije smatrao potrebnim uvođenje općeg prava glasa" (166.). Dalje autor razmatra pisanje *Slavenskog Juga* o prosvjeti i školstvu (177.-181.), izraženije od početka 1849. godine. Uredništvo polazi od uvjerenja da je školstvo osnovna poluga narodne izobraženosti i ukazuje na težak materijalni položaj školstva i učitelja. Međutim, na stranicama *Slavenskog Juga* nije jasno istaknuto da je poboljšavanje privrednih i socijalnih prilika širih društvenih slojeva jedan od preduvjeta za napredak školstva i širenja obrazovanja. Treće potpoglavlje posvećeno je crkvenoj i vjerskoj problematici (181.-188.). Autor konstatira da u ovome listu ne postoji niti jedan članak o religiozno-teološkim problemima te da svi članci o crkvenoj i vjerskoj problematici "imaju izrazito društveno, političko i/ili nacionalno obilježje" (186.). *Slavenski se Jug* zalagao za provođenje crkvenih reformi i aktivnije uključivanje Crkve i svećenstva u nacionalni život, odnosno zastupao je ideje liberalnog katolicizma. T. Markus odbacuje mišljenje V. Bogdanova da je skupina oko *Slavenskog Juga* proglašavala vjeru nebitnom i da je zagovarala potiskivanje Crkve iz javnog života, jer za to nije pronašao potvrdu u izvorima (186.). U zaključku o pisanju *Slavenskog Juga* o općedruštvenoj problematici T. Markus navodi argumente zašto ne drži opravdanom tezu o postojanju "radikalnih demokrata" i "ljevice" oko *Slavenskog Juga*, a također odbacuje tvrdnju proširenu u historiografiji o liberalnoj orijentaciji ljudi oko *Slavenskog Juga* (187.-188.).

U sklopu "Vanjskopolitičkih pogleda *Slavenskog Juga*" (189.-197.) autor razmatra odnos *Slavenskog Juga* prema onodobnim najvažnijim nacionalnim pokretima u Europi iz perspektive Habsburške Monarhije te prema Francuskoj i Rusiji. Francuska se smatra izvoristom i središtem svih modernih europskih ideja i gibanja od 1789. godine, a u odnosu prema Rusiji prevladavaju negativni tonovi. Njemački pokret za nacionalno ujedinjenje drži se opasnim za hrvatske nacionalne interese, jer bi pripajanje zapadnih krajeva Habsburške Monarhije Velikoj Njemačkoj dovelo do propasti Monarhije. Odnos *Slavenskog Juga* prema talijanskom nacionalnom pokretu bio je mnogo elastičniji, jer on nije ugrožavao slavenske nacionalne interese i jer eventualno odcjepljenje talijanskih pokrajina ne bi moglo ugroziti integritet Monarhije. *Slavenski Jug* uglavnom nije podržavao poljski nacionalni pokret zbog njegove antiaustrijske orijentacije koja je bila suprotna austroslavističkoj orijentaciji kruga oko ovoga lista i zbog toga što je poljski nacionalni pokret uglavnom podržavao mađarski separatistički pokret. I u vanjskopolitičkoj problematici je uočljivo da je *Slavenski Jug* sve do

gađaje i tendencije ocjenjivao s pozicija zaštite slavenskih i južnoslavenskih interesa.

U zadnjem poglavlju autor je prikazao uzroke i okolnosti zabrane *Slavenskog Juga* (199.-203.) koji je zabranjen po Jelačićevu nalogu nakon što je propašću parnice protiv *Slavenskog Juga*, početkom veljače 1850., propao pokušaj prividno zakonite zabrane lista. Slijede "Zaključak" (205.-209.) i "Prilozi" (211.-293.) podijeljeni u dvije skupine: u prvoj skupini autor donosi 16 dokumenata o zabrani *Slavenskog Juga* (211.-235.), a u drugoj cjelini objavljuje 20 najvažnijih članaka iz *Slavenskog Juga* (237.-239.). Na kraju knjige nalaze se "Objašnjenje manje poznatih izraza" (295.-298.), popis izvora i literature (299.-305.), kazalo osobnih (307.-310.) i zemljopisnih imena (311.-314.) te kratka bilješka o piscu (315.).

Knjiga Tomislava Markusa rezultat je vrlo dobrog poznavanja izvora i literature o problematici koju obrađuje, odlikuje ju vrlo kritičan odnos autora prema dosadašnjim rezultatima u historiografiji, sustavno, jasno i argumentirano izlaganje i donošenje brojnih novih zaključaka o problematici, koji možda neće biti općeprihvaćeni u historiografiji. Na neke od tih zaključaka sam ovdje ukazala. Međutim, ova je knjiga po mome mišljenju vrijedan doprinos istraživanju hrvatskog novinstva sredinom 19. stoljeća, a u nekim aspektima i hrvatskoga političkog pokreta 1848.-1849. godine i može korisno poslužiti u istraživanju političkih i društvenih aspekata hrvatske povijesti prevratničkih godina 1848. i 1849., ali i kao jedan od mogućih modela za istraživanje povijesti hrvatskog novinstva.

Vlasta Švooger

Korespondencija Strossmayer-Vanutelli 1881.-1887. Nakladnici: Hrvatski državni arhiv, Kršćanska sadašnjost te Dom i svijet, Zagreb 1999. 697 str.

U ediciji *Monumenta vaticana croatica* /Posebno izdanje 1/ i *Croatica christiana* /Fontes 14/, tiskana je knjiga pod navedenim naslovom. Uz pisma knjiga sadrži predgovor, uvod i na kraju kazalo imena. U originalu pisma su uglavnom pisana na latinskom. U knjizi se uz latinski tekst donosi i hrvatski prijevod.

Serafino Vannutelli bio je profesor kanonskog prava, građanskog prava i dogmatske teologije. Uz to bio je i diplomat Svete Stolice u Meksiku, Bavarskoj i Belgiji. Nuncij u Austro-Ugarskoj bio je od 1880. do 1887. godine. S njim se u tom razdoblju J. J. Strossmayer dopisivao i uspostavio vrlo prisne odnose. Iz te korespondencije nastala je i ova knjiga. Pisma Strossmayera i Vannutellija sačuvana su u Tajnom vatikanskom arhivu u fondu "Arhiv bečke nuncijature". Iz tog Arhiva u knjizi je tiskano ukupno 110 pisama. Od tog broja Strossmayer je napisao 89, a Vannutelli 22 pisma. Uz neka pisma tiskani su i prilozi koji temeljite potkrepljuju sadržaj pisama.

Uspoređujući pisma vidljivo je da su Strossmayerova pisma opširnija i sadržajnije. Vannutelli Strossmayeru uglavnom odgovara sažeto, oprezno i diplomatski što je razumljivo jer je pazio da ga Strossmayerova stajališta o pojedinim